

**КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

ГОРБАТЮК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 37(09)

**НАРОДНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ
НАУЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ-ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Кіровоград – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Кузь Володимир Григорович,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки
і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Мельничук Сергій Гаврилович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри педагогіки початкової освіти
та соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Замашкіна Ольга Дмитрівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки.

Захист дисертації відбудеться “19” березня 2009 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 23.053.02 у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, за адресою: 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1.

Автореферат розіслано “17” лютого 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Я. Довга

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. У період відродження та становлення Української держави розбудова та реформування системи освіти мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного та культурного потенціалу народу як найвищої цінності нації. Кардинальні політичні, економічні, соціальні зміни потребують нового переосмислення в підходах до виховання підростаючого покоління – у визначенні його мети, змісту, форм та методів. Одним із пріоритетних напрямів державної політики сьогодні щодо розвитку освіти є формування національних та загальнолюдських цінностей, про що йдеться у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст. Свідченням складності питань національної політики в державі є дискусія щодо державної мови в Україні.

Важливою складовою змісту національного виховання є принцип народності як принцип виховання, який звернений до джерел народної культури і опирається на ментальне поле національної свідомості. Українська народність своїми глибокими коріннями сягає культурної спадщини давньоруської народності.

Упродовж століть формувалася самобутня культура української нації, а в її контексті – ідея народності у вихованні, що стала особливо актуальною в другій половині XIX століття.

Бурхливим розвитком педагогічної думки позначено період другої половини XIX-XX ст., аналіз якої засвідчує, що генераторами ідеї народності у вихованні були Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга та ін. Розвиваючи ідеї національної школи з рідною мовою навчання, вони створили науково-теоретичну базу для її розбудови, а також збагатили вітчизняну педагогічну науку, зокрема теорію виховання. Їх думки щодо виховання особистості, яка б володіла та навчалася рідною мовою, була обізнана з національною культурою, поважала українські традиції, звичаї, обряди, є особливо актуальними сьогодні, коли педагогічною наукою взято курс на будівництво національної системи освіти й виховання, яка має забезпечити вихід України на світовий рівень.

Українська педагогічна наука має чималий досвід з організації виховання підростаючого покоління. Вивчалася спадщина українських педагогів другої половини XIX-XX ст., а також праці в галузі історії розвитку національної освіти та виховання, народознавства (Л. Березівська, Г. Васькович, Л. Вовк, І. Зайченко, О. Замашкіна, П. Ігнатенко, В. Кузь, С. Мельничук, З. Сергійчук, С. Сірополко, Р. Скульський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Є. Сявавко та ін.), що й стало джерелознавчою базою дослідження.

Аналіз історико-педагогічної літератури переконує, що окремі аспекти принципу народності у вихованні в педагогічній спадщині українських педагогів другої половини XIX-XX ст. були предметом розгляду дослідників. Так, М. Коваль, О. Машталер та Ф. Науменко розкрили ідею народності у вихованні в педагогічній спадщині О. Духновича. Її наукове обґрунтування К. Ушинським досліджували Д. Лордкіпанідзе, Є. Мединський, М. Гончаров та ін. О. Неживий зазначає, що ідею народності Б. Грінченко розглядав у змісті національного виховання, вважав його основою створення підручників для українських шкіл. Виокремив ідею народності у вихованні і визначив її як домінуючу в працях С. Русової І. Зайченко. Г. Опанасюк вказала на конкретизацію принципу народності у вченні І. Огієнка. І. Кучинська, теоретично обґрунтовуючи принципи духовного виховання, звернула увагу на провідні ідеї у теоретичній та практичній діяльності І. Огієнка, серед яких – ідея народності. На думку А. Веремчук, принцип народності у педагогічній спадщині М. Грушевського слід розглядати у контексті рідної мови та виховної системи школи на національному ґрунті. Л. Ніколенко вказала, що складовою національного виховання в творчості Я. Чепіги є принцип народності. Ідею народності у змісті провідних ідей гуманної педагогіки Західної України кінця XIX–початку XX ст. охарактеризувала С. Вдович, досліджуючи “Розвиток ідей гуманної педагогіки в Західній Україні (кінець XIX–початок XX ст.)”.

Проблема народності у вихованні в умовах відродження і становлення Української держави є актуальною і сьогодні, коли в теорії виховання перше місце посіло питання цінностей та ідеалів. Кризовий стан економіки, а також перебудова шкільної освіти потребують переосмислення процесів формування, виховання творчо мислячої, морально здорової молоді, яка буде вирішувати проблеми і нашого сьогодення, і майбутнього. Школа XXI століття – це школа життєтворчості, самореалізації особистості, яка потребує докорінного переосмислення парадигми виховання на основі принципу народності.

У педагогічній літературі відсутні окремі дослідження, де було б зроблено аналіз народності як принципу виховання в педагогічній науці. Власне термін “народність” вживається широко, але як принцип у педагогічній науці достатньо не обґрунтований. Таким чином, актуальність цієї проблеми, а також її недостатнє осмислення, зумовило вибір теми нашого дослідження: **“Народність як принцип виховання у педагогічній науці другої половини XIX-XX століття”**.

Зв'язок роботи з науковими планами та темами. Тема дисертації входить до плану роботи науково-дослідної лабораторії “В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, діяльність якої координується АПН України. Тему дослідження затверджено вченою радою університету (протокол № 5 від 27 грудня 2000 року), узгоджено у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 27 червня 2006 року).

Мета дослідження – здійснити історико-педагогічний аналіз і узагальнити основні засади принципу народності в педагогічній науці другої половини ХІХ-ХХ століття в контексті розв'язання актуальних питань удосконалення сучасної виховної системи в Україні.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- висвітлити передумови становлення ідеї народності як принципу виховання в дихотомії часу-простору, а також розкрити і конкретизувати суть принципу народності у вихованні, специфіку його розвитку на ґрунті української педагогіки;

- відстежити еволюцію становлення принципу народності у вихованні у творчій спадщині О. Духновича, теоретичне обґрунтування його в працях К. Ушинського та осмислення в контексті національної ідеї в педагогічному доробку Б. Грінченка;

- простежити специфіку розвитку народності як принципу виховання в період визвольних змагань українського народу, на хвилі національного піднесення;

- виокремити розвиток принципу народності у вихованні у вченні В. Сухомлинського, з'ясувати його специфіку у змісті педагогіки тоталітарної доби;

- здійснити аналіз сучасних педагогічних концепцій щодо розвитку принципу народності у вихованні.

Об'єкт дослідження – педагогічна спадщина українських педагогів другої половини ХІХ-ХХ століття, творців педагогічної думки, науки в окреслений період.

Предмет дослідження – становлення і розвиток принципу народності у вихованні в педагогічній науці другої половини ХІХ-ХХ століття.

Методи дослідження. На різних етапах наукового пошуку використано такі методи: історико-педагогічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-ретроспективний, порівняльно-зіставний, проблемний і логічний аналіз філософської, психолого-педагогічної, художньої літератури, державних освітніх документів і архівних матеріалів.

Використання означених методів дало змогу здобути об'єктивну інформацію про проблему дослідження, а саме: на основі історико-педагогічного методу – систематизовано фактичний матеріал для розкриття основи теми дослідження; за допомогою порівняльно-зіставного – здійснено та співставлено педагогічні погляди українських педагогів другої половини ХІХ-ХХ ст. для вивчення досліджуваної проблеми; використаний історико-ретроспективний – дав змогу охарактеризувати зміст, форми та методи навчально-виховного процесу в школах у хронологічних межах дослідження; генетичний метод зосередив увагу на умовах виникнення принципу народності, його розвитку до нашого часу.

Методологічну основу становлять концептуальні засади історико-педагогічної думки в Україні, сучасні уявлення про методологію педагогічного дослідження, положення про національну спрямованість освіти, єдність національного та загальнолюдського, співвідношення історичного й логічного в процесі пізнання реальної дійсності, об'єктивного процесу розвитку суспільства та його відображення в педагогічній науці другої половини ХІХ-ХХ ст. Дотримувалися певних принципів історико-педагогічного аналізу: історико-хронологічної послідовності, врахування специфічних особливостей досліджуваного періоду, оптимального поєднання історичного й логічного в науковому поясненні, наступності теоретичних ідей, зв'язку предмета дослідження із загальною історією України й суспільства.

Джерельна база дослідження. У процесі історико-педагогічного пошуку використано документи й матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України у м. Києві (фонди № 2201, № 5097), Центрального державного історичного архіву у м. Києві (фонд № 442), Центрального державного історичного архіву у м. Львові (фонд № 129), бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, матеріали залу україністики та залу президентів України Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського; періодичні видання другої половини ХІХ-ХХ ст. (“Вільна українська школа”, “Русская школа”, “Педагогический листок”, “Учитель”, “Світло”, “Нова громада”, “Украинская жизнь”, “Путь просвещения”, “Дукля”, “Жовтень”, “Радянська школа”, “Советская этнография”, “Советская педагогика”, “Рідна школа”, “Слово і час”, “Початкова школа” та ін.); опрацьовано дослідження українських та зарубіжних педагогів, монографії вітчизняних науковців, сучасні законодавчі акти в галузі освіти, енциклопедії, довідники, а також художні твори Б. Грінченка, О. Духновича. Джерельною базою

дослідження є філософська, педагогічна, історико-педагогічна література, дисертаційні дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX-XX століття як один з найяскравіших, значних періодів у генезі розвитку народності як принципу виховання у педагогічній науці. Вихідний рубіж становить 1857 р. (видруковано книгу О. Духновича “Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ”), а верхню межу – XX століття (вплив народності як принципу виховання на зміст процесу освіти в школах України).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що *вперше* проведено цілісний науковий аналіз народності як принципу виховання в педагогічній науці другої половини XIX-XX ст.; *розкрито* передумови і означено етапи становлення та розвитку народності як принципу виховання дітей; *подальшого розвитку набули* уявлення про історико-педагогічні та теоретичні аспекти вивчення проблеми принципу народності у вихованні у педагогічній науці другої половини XIX-XX ст., зміст поняття “принцип народності у вихованні”.

Уведено до наукового обігу невідомі та маловідомі архівні документи, історичні факти, які пов’язані з проблемою дослідження, запропоновано власну дефініцію ключового поняття дисертації – принципу народності.

Теоретичне значення дослідження виявляється в поглибленні та узагальненні знань про народність як принцип виховання в педагогічній науці другої половини XIX-XX ст., в оцінці її положень з позиції історизму та об’єктивності, науковості, в уточненні визначення сутності цього принципу, в спробі сформулювати його дефініцію.

Результати наукового пошуку дають підстави для теоретичної розробки проблеми народності як принципу виховання сучасного навчально-виховного процесу з урахуванням прогресивного педагогічного досвіду.

Практичне значення. Одержані результати сприятимуть збагаченню історико-педагогічних знань, поглибленню змісту підручників і лекційних курсів з історії педагогіки України. Матеріали дослідження можуть бути використані науковцями у практичній діяльності, вчителями, студентами – для поглиблення знань про принцип народності у вихованні, на курсах післядипломної освіти, в навчально-виховному процесі вищих та середніх закладах, подальших наукових дослідженнях.

Вивчення та осмислення народності як принципу виховання молодого покоління в педагогічній науці другої половини XIX-XX ст. сприятиме підвищенню ефективності вітчизняної виховної системи.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалась теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, застосуванням різноманітних взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних визначенню об'єкту, предмету, меті і завданням дисертаційного дослідження, опорою на значний обсяг опрацьованих першоджерел, наукових праць, архівних матеріалів, літературних творів, на відомі філософські, культурологічні, психолого-педагогічні концепції.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом публікацій в різноманітних педагогічних виданнях, обговорювалися на семінарах аспірантів та звітних конференціях кафедр УДПУ імені Павла Тичини, у виступах на Всеукраїнських конференціях, а саме: на VIII Всеукраїнських педагогічних читаннях "Василь Сухомлинський і сучасність" (Одеса, 2001); X Всеукраїнських педагогічних читаннях "Василь Сухомлинський і сучасність: особистість учителя" (Київ-Кіровоград-Павлиш, 2003); науково-практичній міжвузівській конференції викладачів "Проблеми розвитку регіонального бізнесу та управління" (Вінниця, 2002); Всеукраїнській науково-практичній конференції "До витоків становлення української педагогічної науки" (Умань, 2002); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Актуальні проблеми виховання" (Київ, 2003); Міжнародній науково-практичній конференції "Методи і засоби забезпечення неперервності едукативного процесу в закладах освіти" (Черкаси, 2008); у збірниках наукових праць (Умань, 2002, 2005); у Вісниках наукової лабораторії "В. О. Сухомлинський і школа XXI століття" (Умань, 2001, 2002); у науковому збірнику психолого-педагогічних проблем сільської школи (Умань, 2005), у наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 2008).

Результати дослідження впроваджені в практику роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 112/01 – 11 від 28.01.2008 р.); Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1241/01 від 22.10. 2008 р.); Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3/504 від 19.02. 2008 р.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків, які розміщені на 49 сторінках, двох таблиць, трьох схем. Загальний обсяг роботи – 280 сторінок. Основний зміст викладено на 199 сторінках.

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження відображено у 12 одноосібних публікаціях, з них 8 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми та ступінь її дослідженості, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічну основу, практичне та теоретичне значення, наукову новизну, джерельну базу, апробацію і впровадження основних результатів дисертаційного дослідження в практику роботи освітніх установ.

У першому розділі – “Теоретичні основи становлення та розвитку принципу народності у вихованні” – розкрито передумови становлення та розвитку принципу народності у вихованні та його розвиток у дихотомії часу - простору.

Як показало дослідження, українська народність формувалася в складних умовах. Становлення Київської держави сприяло формуванню давньоруської народності, фундаментом якої були єдина мова і культура, спільна територія і економічні зв'язки. Київська Русь, братські школи, Запорізька Січ стали осередками зародження та створення передумов до розвитку ідеї народності в вихованні.

Проведений аналіз дослідження свідчить, що школи Київської Русі, Запорізької Січі, братські школи були не тільки школами навчання, вони відіграли значну роль у становленні національного виховання і духовності, на засадах християнства, людинолюбства та загальнолюдських цінностей. У школах, монастирях, церквах процвітали ідеї гуманізму, демократії, панував високий моральний і патріотичний дух. Кращі сини та дочки України боролися за рідну землю, мову, намагалися зберегти культуру, виховати гідне молоде покоління.

Аналіз результатів дослідження дає підстави констатувати, що народність як принцип виховання витоками сягає інституту кормильства часів Київської Русі.

Проблема народності як принципу виховання дотично порушується в літописах, а саме: “Повчанні” Володимира Мономаха та Луки Жидяти, “Слові про закон і благодать” Іларіона, “Слові о полку Ігоревім”, “Літописі Самовидця”, літописі Самуїла Величка, літописі гадяцького полковника Григорія Грабянки та ін. У “Повісті временних літ” йдеться про життя давньоруської народності та її держави. Митрополит Іларіон у “Слові про закон і благодать” прославив князя Володимира, вказав на його доленосну

роль в історії нашого народу. Весь твір пройнятий патріотичним пафосом. Особливо підноситься ідея народності у “Слові о полку Ігоревім”.

Відомо, що визначальною ознакою кожної народності є мова. У Київській Русі в X-XIII ст. існували давньоруська та старослов'янська мови. У процесі утворення єдиної давньоруської народності християнство відіграло свою роль, воно сприяло процесу формування етнічної спільності.

У братських школах передбачалося співробітництво сім'ї та школи у багатогранному виховному процесі, а у статутах сфокусовано багатовекторні проблеми виховання.

Школи Запорізької Січі були кузнею мужності, відваги, хоробрості. Ідеалом у вихованні в той час був вольовий, шляхетний лицар, козак.

В Україні впродовж віків склалася національна система виховання, на основі самобутності та особливої ментальності українського народу. Важливою складовою національного виховання є принцип народності – єдність національного та загальнолюдського. Джерелами виховання дітей на цій основі є рідна мова, рідна історія, географія, традиції, звичаї, обряди, любов до свого народу, до рідного краю, Вітчизни і т.д.

Нами визначено такі етапи розвитку принципу народності у вихованні у педагогічній науці у часо-просторовому вимірі:

I етап – зародження першооснов принципу народності у вихованні в контексті українського барокко або козацької доби (XVI-XVIIIст.);

II етап – розвою принципу народності у вихованні (кінець XVIII-перша половина XIX ст.);

III етап – активного розвитку принципу народності у вихованні в період поширення і активізації народницького руху (друга половина XIX ст.-1905 р.) та наукового доробку К. Ушинського;

IV етап – розквіту принципу народності у вихованні в контексті національно-революційного руху (1905-1920 рр.) та існування Української держави;

V етап – експериментування і новаторства розвитку принципу народності у вихованні в контексті радянської українізації (1920-1933 рр.);

VI етап – деструктивного стану принципу народності у вихованні в умовах перебування української педагогіки у складі російської радянської культури (1933-1958 рр.);

VII етап – специфічного розвитку принципу народності у вихованні в контексті “Закону про зміцнення зв'язків школи із життям” і змагань за демократичний розвиток педагогіки (1958-1985 рр.) та осмислення його і утвердження в працях В. Сухомлинського;

VIII етап – піднесення принципу народності у вихованні в межах радянського дискурсу (1985-1991 рр.);

IX етап – розвою принципу народності у вихованні в незалежній Українській державі та за умов наступу світових глобалізаційних процесів (1991 р.- до нашого часу).

У другому розділі – “Розвиток принципу народності у вихованні в період становлення модерної педагогічної думки в Україні” – розкрито ідею народності як основу виховного процесу в творчій спадщині О. Духновича, котрий вперше ввів у науковий обіг термін “народна педагогіка” в Україні. Виокремлено непересічне значення наукового обґрунтування К. Ушинським принципу народності. Висвітлено подальший розвиток народності як принципу виховання у творчому доробку Б. Грінченка. Педагогічно-освітня діяльність О. Духновича, К. Ушинського, Б. Грінченка належить до культурницького, народницького етапу, вона розвивалася у площині натурфілософії і опиралася на етнографічно-культурницьку парадигму.

У XIX столітті українство зазнало нищівних утисків внаслідок імперської внутрішньої політики Росії. Основний удар був спрямований проти української мови, про що свідчать Валуєвський циркуляр (1863 р.) та “Ємський указ” (1876 р.). Перший документ забороняв друкувати українські книги, адже української мови “нікогда не было, нет и быть не может”, другий – проголошував заборону ввезення малоросійських книжок з-за кордону та видання й друкування творів і перекладів.

К. Ушинський розглянув принцип народності у працях “Про необхідність зробити російські школи російськими”, “Загальний погляд на виникнення наших народних шкіл”, “Про народність у громадському вихованні” на основі аналізу виховних традицій європейських країн і надбань народної педагогіки.

У ході дослідження було встановлено, що на іншу світоглядну парадигму – етнографічно-культурницьку, національну був спрямований розвиток принципу народності у вихованні в педагогічно-освітній діяльності Б. Грінченка. Якщо К. Ушинський бачив розвиток принципу народності у вихованні у контексті рідної мови, наслідуванні християнсько-православних ідеалів, оволодінні реальними знаннями, то Б. Грінченко – в оволодінні українською мовою, знанні рідної культури, історії, а через їх знання – шлях до національного відродження і національної незалежності. Якщо К. Ушинський метою розвитку принципу народності у вихованні вбачав християнський ідеал людини, то Б. Грінченко надавав перевагу національному ідеалу. Однак, вважаємо за необхідне особливо наголосити на тому, що саме

К. Ушинський перший дав наукове обґрунтування цього принципу і спонукав до сміливого творчого пошуку Б. Грінченка.

Якщо Б. Грінченко та К. Ушинський розвивали ідею народності на теренах російської імперії, то О. Духнович – австрійської. Він відстоював ідеї традиційного українського просвітництва і у його змісті першим порушив питання принципу народності у вихованні. Його педагогічна діяльність проходила на Закарпатті, одному з найубогіших куточків Європи. О. Духнович дбав про формування в дітях людинолюбства, доброзичливості, про гармонійний розвиток їх фізичних і духовних сил, спонукав до володіння реальними знаннями, рідною мовою. Як і Б. Грінченко та К. Ушинський, просвітитель О. Духнович щиро вірив, що шляхом поширення освіти удосконалюється моральність людей, що є передумовою злагоди в суспільстві. Принцип народності у вихованні О. Духнович розглядав крізь призму народної педагогіки та її засобів, мови, фольклору, звичаїв, обрядів,

Якщо К. Ушинський і О. Духнович традиційно ототожнювали поняття “народ” і “селянство”, а принцип народності у вихованні розглядали відповідно до вимог цієї частини суспільства, то Б. Грінченко бачив ширше. У його розумінні народ – це і селянство, і робітники, і інтелігенція. Принцип народності у вихованні, за Б. Грінченком, повинен відповідати запитам різних соціальних верств: національну незалежність повинен здобувати весь народ, а не його частина. У цій справі він надавав великого значення інтелігенції, передусім учителям, вважав їх провідною рушійною силою процесу національного відродження. Б. Грінченко у своїй виховній концепції на перше місце ставить оволодіння науками. Він намагається виховувати в дітей прагнення до знань, активність думки, здатність мислити, стимулює творчий пошук. Суть принципу народності у вихованні для нього в підготовці дитини до нового життя в новому суспільстві за нових соціальних, економічних обставин з високим рівнем національної свідомості та технічного прогресу.

У третьому розділі – “Народність як принцип виховання в контексті суспільно-політичного та соціально-культурного життя України ХХ століття” – висвітлено розвиток принципу народності у вихованні в педагогічній думці 1905 – 1920 рр., народні імперативи і цінності в педагогічній спадщині В. Сухомлинського та здійснено аналіз народності як принципу виховання в сучасній педагогічній теорії.

Як показало дослідження, важливим для вітчизняної педагогіки був період 1905-1920 рр. Проголошення української державності, становлення та розвиток національної освіти та виховання, пробудження національної

самосвідомості – це особливий етап у історії. Зміни, які відбулися в житті українського народу, пов'язані з відродженням культури, школи, рідної мови. У цей період молода держава приділяла увагу розвитку ідеї народності у вихованні, українізації освіти.

М. Грушевський, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга – відомі постаті цього періоду, їх праці актуальні й сьогодні, оскільки спрямовувалися на розбудову національної системи виховання і стали фундаментальною основою розробки питань теорії виховання, а надто народності як принципу. Ці вчені-педагоги пропагували ідею національного виховання на основі народності, вболівали за національну школу з рідною мовою навчання: І. Огієнко вказував на те, що віра і мова – головна ознака народності; С. Русова та Я. Чепіга виступали за впровадження природної школи, де б дитина могла здобувати справжню освіту, а не сурогат, шкідливий для її духовного розвитку та народної культури.

Апогею розвитку і особливого осмислення набув принцип народності у вихованні у творчому доробку В. Сухомлинського, на думку якого виховання громадянина неможливе без опертя на народну основу, на народ, живе і вічне джерело педагогічної мудрості. Термін “національне виховання” в педагогічній спадщині В. Сухомлинського не вживається, але вся його науково-педагогічна діяльність була спрямована на виховання в дітей любові до своєї нації, до українського народу, його традицій, звичаїв, обрядів, культури, до материнської мови, до рідної землі-годувальниці, до України. Особливу увагу В. Сухомлинський надавав сім'ї, родинному вихованню, високо цінував співпрацю сім'ї та школи. З його ініціативи була створена “Батьківська школа”, на заняттях якої читався курс психолого-педагогічних лекцій про розвиток дитини, про помилки, які допускають батьки у вихованні, визначалися шляхи корегування. Принцип народності в педагогічній спадщині В. Сухомлинського ґрунтується на засадах народознавства: традицій, звичаїв, обрядів, рідної мови, фольклору, праці.

Аналіз історико-педагогічного процесу розвитку народності як принципу виховання у педагогічній науці дає можливість констатувати, що в усіх концепціях учених цього періоду звучить ідея розвитку принципу народності у вихованні у контексті єдності загальнолюдського та національного. Власне термін “народність” вживається лише у Концепції національного виховання (1994), проте повністю не розкривається його сутнісна характеристика.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні відповідно до мети і завдань комплексно в широких хронологічних межах (друга половина ХІХ-ХХ ст.) досліджено народність як принцип виховання у педагогічній науці, що дає підстави зробити такі висновки:

1. Висвітлення передумов становлення ідеї народності у вихованні у дихотомії часу-простору дозволило стверджувати, що народність як принцип виховання має національні корені, про що свідчать такі писемні пам'ятки літератури як-от: “Повчання” Володимира Мономаха, “Повчання архієпископа Луки до братії”, “Слово про закон і благодать” Іларіона та ін. У “Повісті временних літ” літописець зображує життя давньоруської народності. Ідеї патріотизму, народності, гуманізму, моралі звучали ще в “Слові о полку Ігоревім”. У стародавніх пам'ятках-літописах, повчаннях, патериках, словах та ін. відображений виховний народний ідеал у школах того часу. Однією з ознак етнічної спільності у цей період була мова. На Русі існувало дві мови – давньоруська та старослов'янська. Старослов'янська вживалася у церкві, а давньоруська – в державних органах.

Ідея народності впроваджувалася і в братських школах, і в школах гетьманської доби, і в домашньому вихованні дітей феодальної верхівки, в кормильстві. Братські школи – осередок становлення та розвитку ідеї народності у вихованні; вони були всестановими, плекали молодь у національному дусі. Суть навчально-виховного процесу тут було викладено у шкільних статутах. Виховання молодого покоління відбувалося на демократичних, гуманних, релігійних, трудових, естетичних патріотичних, моральних засадах. Зі стін братських шкіл виходили авторитетні, високоосвічені діячі освіти, науки, православної церкви. Серед них: П. Могила, П. Сагайдачний, Є. Славинецький та ін.

Смиренність, добропорядність, скромність, милосердя, повагу до старших виховували в учнів братських шкіл. Негативним методом виховання в братських школах були тілесні покарання.

Все викладене раніше дає підстави констатувати, що козацька доба – це час становлення та розвитку ідеї народності у вихованні. Основа її – козацька система виховання, адаптована до соціально-політичних умов народу. Школи Запорізької Січі гартували мужність, хоробрість, справедливість у юнаків, культивували виховний ідеал лицаря-козака.

Розкрито і конкретизовано суть народності як принципу виховання, з'ясовано специфіку його розвитку в педагогіці на українському ґрунті. З'ясовано суть принципу в філософському, лінгвістичному та педагогічному

контекстах, встановлено його зв'язок з метою, напрямками, методами та формами виховання. Прослідковано генезу поняття “народність”, пов'язано її розвиток із суспільними, історичними та політичними процесами, визначено етапи поступу принципу народності у вихованні відповідно “Періодизації педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру” О. Сухомлинської. На основі теоретичного узагальнення праць істориків, філософів, психологів, соціологів, педагогів, мовознавців ми зупинилися на такій робочій дефініції поняття “принцип народності у вихованні” – це вихідне положення, що впливає із закономірностей національного досвіду родинного народного виховання і визначає загальне спрямування в контексті народних імперативів і цінностей, як-от: мова, національна свідомість, патріотизм, народна культура, традиції, звичаї, обряди, фольклор та історична пам'ять, моделі поведінки, етикет і т. ін.

2. Відстежено еволюцію принципу народності у вихованні в педагогічній спадщині О. Духновича, який одним з перших запропонував модель виховання на принципі народності відповідно до регіональних особливостей життя народу, його культури, мови, тобто повів мову про народознавство в школі і про виховний потенціал регіональної педагогіки. Він розглядав ідею народності у нерозривному зв'язку рідної мови, патріотичних переконань, праці, народної пісні, віри в Бога.

Принцип народності у вихованні у творчому доробку К. Ушинського набув наукового осмислення, теоретичного обґрунтування. У педагогічному світогляді педагога він – результат його власного патріотичного прагнення відповісти на питання, яким шляхом повинна розвиватися народна школа, на основі чого необхідно реформувати всю освітню систему держави. Вчений проаналізував громадське виховання в Німеччині, Англії, Франції, а філософсько-психологічний зміст ідеї народності доповнив суспільно-політичним. К. Ушинський відстоював навчання дітей рідною мовою, вірив у творчі сили народу, а також підкреслював, що школа має бути доступною для народу і відповідати його інтересам. Основою принципу народності у вихованні, на його думку, є рідна мова, християнсько-православний ідеал досконалості, рідна культура. К. Ушинський був першим ученим, який надав принципу народності у вихованні наукового осмислення.

Б. Грінченко розглядав принцип народності у вихованні в національному контексті. Широта наукових інтересів, масштабність, далекоглядність, європейський тип мислення українського педагога дає змогу стверджувати, що принципу народності у вихованні на національному ґрунті він надав модерного змісту. Згідно його концепції національну незалежність повинен

здобувати весь народ, а не одна його частина, однак його рушійною силою він відзначив інтелігенцію. Принцип народності у вихованні Б. Грінченка сформував на зламі віків, епох, суспільних потрясінь, активізації технічного прогресу, змін світоглядних орієнтирів, сплеску прагматичного мислення, тому суть цього принципу у вихованні він тісно пов'язував з ідеєю національного визволення, підготовкою дитини до нового життя за нових соціальних, економічних обставин буття народу. Національне відродження було справою життя Б. Грінченка. Принцип народності розкривається у таких його працях: “Якої нам треба школи”, “Народні вчителі і вкраїнська школа”, “На безпросвітномъ пути”, а також у поетичній та прозовій творчості. Особливого визнання набули його україномовні підручники, які й вирізнялися поєднанням загальнолюдських та національних цінностей, дозволяли навчати дітей рідною мовою.

3. Простежено розвиток принципу народності у вихованні в період визвольних змагань українського народу на хвилі національного піднесення. Було з'ясовано, що принцип народності у вихованні набув специфічних рис розвитку, оскільки відбувався на тлі активізації націонал-революційних ідей М. Грушевського, Д. Донцова, С. Єфремова, пошвавленні національно-визвольного руху в Російській імперії 1905-1920 рр. У цей період відбулися зміни в житті українського народу, які пов'язані з відродженням культури, школи, рідної мови. За часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії активізувався процес українізації освіти, у змісті якої саме рідномовна освіта виступала важливим чинником утвердження Української державності. У цьому зв'язку непересічне значення у розвитку принципу народності у вихованні мають праці М. Грушевського, І. Огієнка, С. Русової, Я. Чепіги та ін. Вони вели боротьбу за національну школу, за навчання рідною мовою, великого значення надавали вихованню дітей на основі українських традицій, звичаїв, обрядів та ін. Трибуною висвітлення ідеї народності у вихованні на національному ґрунті виступають такі часописи як “Світло”, “Вільна українська школа” та інші. Законодавчо закріплено принцип народності у вихованні у період УНР.

4. Виокремлено розвиток принципу народності у вихованні в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, з'ясовано її специфіку в контексті тоталітарної доби. Відомо, що за радянської влади було переоцінено поняття народ, йому надається зміст “гегемону”, а на вторинну роль відсувається інтелігенція, яку в позитивному змісті називали робітничо-селянською, або в негативному “гнилою”. З середини 30^{-х} років зі школи, освіти, з виховання вихолощується національний зміст, тому до поняття “народ” додається

означення “радянський” і тільки в такому поєднанні воно розуміється і осмислюється. Новим етапом у розвитку принципу народності у вихованні стала педагогічна діяльність і науково-педагогічна творчість В. Сухомлинського. З’ясували, що за тоталітарних умов принцип народності у вихованні втілюється не тільки на рівні “мова – культура – історія”, але й на ментальному – “серце – душа – дух – духовність”, які в його педагогічній спадщині розглядалися крізь призму романтизації ідеї комуністичного виховання, у контексті переваг народних імперативів і цінностей, що сформувалися впродовж віків і є нетлінними у просторі і часі.

5. Проаналізовано специфіку розвитку принципу народності у процесі відродження національної ідеї, будівництва незалежної України, визначено змістове поле принципу народності у вихованні на сучасному етапі. Здійснено аналіз сучасних педагогічних концепцій щодо розвитку принципу народності у вихованні, державних освітніх документів, які дали змогу встановити, що у національному вихованні пріоритетним є принцип народності: єдність національного та загальнолюдського, хоча термін “народність” не вживається та не розкривається його сутнісна характеристика. Домінантним чинником впровадження принципу народності у вихованні є українська мова.

Проведене дослідження не вичерпує усіх проблем, які пов’язані з питаннями народності як принципу виховання в педагогічній науці. Народність як принцип виховання належить до вічних духовних цінностей, і його розвиток потребує подальшого дослідження, а саме: у творчій спадщині педагогів та культурних діячів ХІХ-ХХ ст. (А. Волошин, Г. Врецьона, М. Стельмахович, Є. Сявавко, І. Франко, Т. Шевченко та ін.). Це сприятиме розбудові національної системи освіти і виховання на принципі народності.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

Статті в наукових фахових виданнях.

1. Скрипка Н. М. Добротворець В. О. Сухомлинський і національне виховання / Н. М. Скрипка // Наука і освіта : спецвипуск “Василь Сухомлинський і сучасність” / упоряд. спецвипуску : М. Я. Антоненць, А. М. Богуш. – Одеса, 2001. – № 5. – С. 102-104.
2. Горбатюк Н. М. Організація виховання у братських школах / Н. М. Горбатюк // Збірник наукових праць / В. Г. Кузь (гол. ред.) та інші. – К. : Наук. світ, 2002. – С. 53-58.
3. Горбатюк Н. М. Аспекти козацької системи виховання / Н. М. Горбатюк // Зб. наук. праць : спеціальний випуск “До витоків становлення української

педагогічної науки” / В. Г. Кузь (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. світ, 2002. – С. 22-26.

4. Горбатюк Н. М. Особистісно зорієнтоване виховання в умовах сьогодення / Н. М. Горбатюк // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць / ред. кол. : О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех, В. М. Оржеховська та ін. – К.-Житомир : Волинь, 2003. – Вип. 5. Кн. І. – С. 121-126.

5. Горбатюк Н. М. Ідея народності у вихованні в педагогічних поглядах О. В. Духновича / Н. М. Горбатюк // Збірник наукових праць / М. Т. Мартинюк (гол. ред.) та ін. – К. : Міленіум, 2005. – Ч. II. – С. 83-88.

6. Горбатюк Н. М. К. Д. Ушинський про ідею народності у вихованні / Н. М. Горбатюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 11. – С. 233-239.

7. Горбатюк Н. М. Учитель у педагогічному спадку В. О. Сухомлинського / Н. М. Горбатюк // Наукові записки. Серія : “Педагогічні науки” / ред. кол. : І. Д. Бех та ін. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 52. Ч. 2. – С. 73-76.

8. Горбатюк Н. М. Принцип народності у вихованні в педагогічному доробку Б. Грінченка / Н. М. Горбатюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : “Педагогіка” / ред. кол. : М. Вашуленко та ін. – Тернопіль, 2008. – № 1. – С. 67-70.

Статті та матеріали наукових конференцій

9. Скрипка Н. М. Ідея природовідповідності у вихованні / Н. М. Скрипка // Вісник наукової лабораторії “Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття” / за ред. В. Г. Кузя. – Умань, 2001. – С. 26-30.

10. Горбатюк Н. М. Учителі братських шкіл / Н. М. Горбатюк // Вісник наукової лабораторії “Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття” / ред. кол. : В. Г. Кузь (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. світ, 2002. – Вип. IV. – С. 25-28.

11. Скрипка Н. М. Ідеї гуманізму у вихованні / Н. М. Скрипка // Збірка статей науково-практичної міжвузівської конференції викладачів “Проблеми розвитку регіонального бізнесу та управління”. (м. Вінниця, 19 квітня 2002 р.) / відпов. за вип. : П. С. Мартинюк. – Вінниця, 2002. – С. 71-75.

12. Горбатюк Н. М. Передумови становлення та розвитку ідеї народності у вихованні в період Київської Русі / Н. М. Горбатюк // Матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції “Методи і засоби забезпечення неперервності едукативного процесу в закладах освіти”. (м. Черкаси, 24-25 листопада 2008 р.) / відпов. за вип. : Л. І. Прокопенко, О. А. Біда, Л. Ю. Вовкочин. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 27-29.

АНОТАЦІЇ

Горбатюк Н. М. Народність як принцип виховання у педагогічній науці другої половини XIX-XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2009.

У дисертації здійснено аналіз історико-педагогічної літератури з проблеми виховання на основі принципу народності, висвітлено передумови становлення ідеї народності у вихованні в дихотомії часу-простору, проаналізовано розвиток принципу народності у вихованні в період становлення модерної педагогічної думки, в період 1905-1920 рр. та в сучасній педагогічній теорії. Запропоновано власну дефініцію принципу народності.

У вітчизняній педагогічній науці накопичено чималий досвід з проблеми дослідження. Так, у працях О. Духновича, К. Ушинського, Б. Грінченка, С. Русової, І. Огієнка, Я. Чепіги, М. Грушевського, В. Сухомлинського та інших знаходимо розкриття народності як принципу виховання й обґрунтування її ролі та значення у вихованні молодого покоління. Ця проблема особливо актуальна сьогодні на сучасному етапі відродження національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, національне виховання, народність, принцип, український народ, рідна мова, вчитель, фольклор.

Горбатюк Н. Н. Народность как принцип воспитания в педагогической науке второй половины XIX-XX ст. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко. – Кировоград, 2009.

В диссертации в широких хронологических рамках (вторая половина XIX-XX ст.) проведен анализ историко-педагогической литературы по проблеме воспитания молодого поколения на основе принципа народности. Исследованы предпосылки развития идеи народности в воспитании (Киевская Русь, братские школы, казацкая система воспитания).

Проведенное исследование дает возможность констатировать, что становление Киевского государства способствовало формированию древнерусской народности. Народность как принцип воспитания имеет свои национальные корни. Об этом свидетельствуют памятники литературы “Поучение” Владимира Мономаха, “Поучение архиепископа Луки к братии”, “Слово про закон и благодать” Илариона и другие. В “Повести временных лет” летописец изображает жизнь древнерусской народности. Идеи патриотизма, народности, гуманизма, морали звучат в “Слове о полку Игоревом”.

Братские школы, казацкая система воспитания были следующими страницами в предпосылках становления идеи народности.

В отечественной педагогической науке накоплен немалый опыт с проблемы исследования. В соответствии с целью и задачами в работе охарактеризованы взгляды педагогов на проблему народности в воспитании в период модерной педагогической мысли (А. Духнович, К. Ушинский, Б. Гринченко), на волне национального возрождения (М. Грушевский, С. Русова, И. Огиенко, Я. Чепига). На основании анализа конкретного материала обобщаются идеи педагогов относительно народности как принципа воспитания.

На протяжении 1905-1920 гг. происходит возрождение национальной идеи в обществе. Общественно-политическая жизнь, ее проблемы имели решающее влияние на становление педагогической мысли. Национальное воспитание считалось приоритетным в деятельности школы. Целью национального воспитания, по мнению педагогов этого времени, есть утверждение национального сознания, свободы, души.

В процессе исследования установлено, что период 1917-1920 гг. в Украине был очень важным для отечественной педагогики. Поскольку это время строительства национальной школы с родным языком обучения, активного развития процесса украинизации, вследствие чего значительно возросло количество национальных школ. Начальные школы легко переходили на украинский язык обучения (сложнее было с украинизацией средних школ); открывались новые украинские гимназии. Такие предметы как литература, история и география Украины, украинский язык должны были быть обязательными в средних школах. Главным вопросом I и II Всеукраинских съездов, которые состоялись в апреле и августе 1917 года, был вопрос возрождения украинских школ.

Освещены народные императивы и ценности в педагогических взглядах В. Сухомлинского, который в воспитании продолжил идеи А. Духновича, К. Ушинского, Б. Гринченко, С. Русовой. Особое внимание он уделял семье, семейному воспитанию, сотрудничеству семьи и школы. По его инициативы была создана “Батьківська школа”. Принцип народности в воспитании в педагогических взглядах В. Сухомлинского формируется на основе родного языка, труда, фольклора и т.д.

В исследовании проведен анализ педагогических концепций, в которых термин “народность” не употребляется и не раскрывается его суть, хотя во всех концепциях принцип народности отображен через единство национального и общечеловеческого. Предложено свое определение принципа народности в воспитании.

Проблема воспитания молодого поколения на принципе народности актуальна и сегодня, когда начался процесс возрождения национальной идеи государственного и культурного развития Украины, когда педагогической наукой взят курс на развитие собственной национальной системы воспитания, которая учитывает самобытные черты украинского народа, его мировоззрение, ментальность, когда начался процесс духовного возрождения, утверждение родного языка, который является не только средством общения, но и природным носителем информации о своем народе. Средствами родного языка формируется национальное сознание и самосознание, характер, ведь родной язык является основой духовности нации.

Ключевые слова: национальная идея, национальное воспитание, народность, принцип, украинский народ, родной язык, учитель, фольклор.

Gorbatiuk N. M. National character as an upbringing theory in the pedagogical science in the second half of the 19th-20th centuries. – Manuscript.

Pedagogical science candidate's thesis on the subject 13.00.01 – the General Pedagogics and History of Pedagogics. – Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University. – Kirovohrad, 2009.

This thesis deals with the analysis of the historical and pedagogical literature regarding the upbringing problems on the national character foundation, there have been illuminated the pre-conditions of the formation of national character idea in the upbringing in the time and space dichotomy, there has been analysed the development concept of the national character in upbringing in the period of modern pedagogical idea formation, in the period of 1905-1920 and in the modern pedagogical theory. The own definition of the national character concept has been suggested.

In the pedagogical science of our country there has been accumulated great experience in the investigating problem. Thus, in the works of O. Duhnovych, K. Ushynskyi, B. Grinchenko, S. Rusova, I. Ohienko, Ya. Chepiha, M. Grushevskyi, V. Suhomlynskyi and others one can find the exposure of national character as the concept of upbringing and the grounds of its importance and significance in youth upbringing. This problem is especially important nowadays at the present stage of national idea revival.

Key words: national idea, national upbringing, national character, concept, Ukrainian people, mother tongue, teacher, folklore.